

PODSTAWOWE DYREKTYWY HITLEROWSKIEJ POLITYKI OKUPACYJNEJ W SPRAWIE POLSKIEJ

(Wrzesień — październik 1939 r.)

Cele polityki hitlerowskiego imperializmu wobec Polski, sformułowane w latach 1939—1940, posiadają rozległe tło historyczne. Nie tu miejsce na szczególowsze omawianie genezy zamierzeń okupanta wobec Polski, a to ze względu na szkicowy charakter niniejszego artykułu, w którym ograniczamy się tylko do ogólnej charakterystyki najbardziej podstawowych wytycznych tej polityki z okresu wrzesień—październik 1939 r. Niemniej jednak podkreślić trzeba kilka momentów związanych z jej genezą.

Podstawowym czynnikiem określającym cele polityki okupacyjnej w Polsce były ogólne plany hitlerowskiego imperializmu wobec Europy wschodniej i ludności tego obszaru. Narodziły się one wcześniej. Narodowy socjalizm już w pierwszym okresie swojej historii zaczął formułować zaborcze plany wobec Europy wschodniej. Nie należy jednak sądzić, że plany te były całkowicie nowe. W znacznym stopniu stanowiły one kontynuację dawnych roszczeń nacjonalistów niemieckich. Nie stanowiły też novum niektóre propagandowe uzasadnienia tych żądań¹. Zaborcze plany hitleryzmu były w dużej mierze wynikiem swoiście opacznej oceny doświadczeń imperializmu niemieckiego z lat 1914—1918.

Wielki rozmach ekspansji wschodniej II Rzeszy, szczególnie pod koniec I wojny światowej, przy równoczesnej klęsce na zachodzie i utracie zamorskich kolonii zaraz na początku wojny, był jedną z głównych przyczyn, dla której zaborcze zamierzenia hitleryzmu zwróciły się przede wszystkim w stronę Europy wschodniej. Nie oznaczało to jednak rezygnacji z innych kierunków ekspansji imperializmu niemieckiego czasów wilhelmińskich. Przeciwnie — hitleryzm w miarę swoich sukcesów dążył do opanowania w zasadzie całej Europy, a nawet do hegemonii w skali światowej. Hitlerowskie plany zaborcze wobec Europy wschodniej, stanowiąc nawiązanie do szczytowej fazy ekspansji wschodniej II Rzeszy z 1918 r., od początku różniły się zasadniczo od poprzednich najskrajniejszych nawet imperialistycznych za-

¹ Por. C. Madajczyk, *Cele wojenne II Rzeszy na wschodzie*. W: *Wschodnia ekspansja Niemiec w Europie środkowej. Zbiór studiów nad tzw. niemieckim „Drang nach Osten”* pod redakcją G. Labudy. Poznań 1963, s. 235.

mierzeń. W Niemczech wilhelmińskich bowiem myślano w kategoriach gospodarczych, politycznych i militarnych sfer wpływów, którym najlepiej służył system mniej lub bardziej zależnych państw satelickich w Europie, szczególnie w Europie wschodniej, poczynając od polskiej tzw. Kongresówki a kończąc na Kaukazie i Finlandii². Tylko część zdobytych w czasie I wojny światowej ziem na wschodzie, przede wszystkim zachodnie i północno-zachodnie tereny „Kongresówki”, zamierzano włączyć do Rzeszy i przeznaczyć dla celów niemieckiej kolonizacji³. Potrzebę jej uzasadniano już wtedy rękomy brakiem przestrzeni życiowej dla narodu niemieckiego (*Volk ohne Raum*). Powiększenie niemieckiego terytorium narodowego na drodze kolonizacji zamierzano osiągnąć poprzez wysiedlenie miejscowej ludności na ziemie położone dalej na wschód.

Narodowy socjalizm od początku zakładał zdobycie w Europie wschodniej rozległej „przestrzeni życiowej” (*Lebensraum*) nie w sensie stworzenia strefy wpływów gospodarczych, politycznych i militarnych, lecz przede wszystkim ziemi pozostającej do całkowitej dyspozycji niemieckiej kolonizacji, przestrzeni — w miarę możliwości — wolnej od ludzi (*Raum ohne Volk*). Początkowo Hitler tę „przestrzeń życiową” dla narodu niemieckiego upatrywał głównie na terenie Rosji, którą chciał podbić aż po Ural, a nawet jeszcze dalej na wschód, i utrzymać w swym posiadaniu na stałe⁴. W jego koncepcji na podbitych przez Niemcy obszarach na wschodzie Europy nie było miejsca na jakiegokolwiek, choćby częściowo niezależne twory państwowe, również poza terenami bezpośredniej niemieckiej kolonizacji. Znajdować się tam miałyby niemieckie imperium kolonialne, a narody tej części Europy przekształcone w niewolników „wypierane” byłyby systematycznie w miarę rozwoju niemieckiej akcji kolonizacyjnej. Zakres i metody tego opróżniania ziemi przybrały rozmiary i charakter, o jakich nawet nie myśleli autorzy oficjalnych niemieckich planów aneksyjnych z lat 1914—1918.

Zaborcze zamierzenia wobec ziem Europy wschodniej rozwijał Hitler już w *Mein Kampf* i w niedawno opublikowanym manuskrypcie pt. *Hitlers zweites*

² Całokształt celów wojennych Niemiec w latach 1914—1918 najwszechstronniej omawia praca F. Fischera pt. *Griff nach der Weltmacht, Die Kriegszielepolitik des Kaiserlichen Deutschland 1914—1918*. Düsseldorf 1962 (drugie wydanie). Autor ten stawia tezę, że najnowsza historia Niemiec od końca XIX w. do klęski hitlerizmu wykazuje uporczywą kontynuację polityki zaborczych celów (patrz rec. tej pracy J. Marczewskiego w „Przeglądzie Zachodnim” nr 3/1964, ss. 196—207).

³ Zagadnienie to szczegółowo przedstawia praca I. Geissa, *Tzw. polski pas graniczny 1914—1918. Przyczynek do niemieckiej polityki wojennej w czasie I wojny światowej*, Warszawa 1964 (tłum. z niemieckiego).

⁴ Tezę, że zasadniczym celem imperialistycznej polityki Hitlera było zdobycie wielkich obszarów kontynentalnych Europy wschodniej i środkowowschodniej sformułował najdobitniej H. R. Trevor-Roper, *Hitlers Kriegsziele*. „Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte” Jg. 8, 1960, H. 2.

Buch⁵ oraz po dojściu do władzy na tajnych konwentykłach w gronie najbliższych współpracowników⁶. W *Mein Kampf* Hitler pisał:

„My narodowi socjaliści musimy niewzruszenie trzymać się naszego celu w polityce zagranicznej, mianowicie zapewnić narodowi niemieckiemu należne mu terytoria i ziemie”⁷.

„Kładziemy kres odwiecznej germańskiej ekspansji na południe i zachód Europy i kierujemy nasz wzrok na ziemie wschodnie. Kończymy nareszcie z polityką kolonialną i handlową okresu przedwojennego i przechodzimy do polityki zdobywania ziemi na przyszłość. [...] Jeśli jednak dziś mówimy w Europie o nowych terytoriach i nowej ziemi, to przede wszystkim mieć możemy tylko na myśli Rosję i podległe jej państwa przygraniczne”⁸.

W związku z tymi poglądami, które określały cele polityczne ruchu narodowosocjalistycznego, powstaje pytanie, jaką politykę zamierzono zastosować wobec podbitych narodów na terytoriach uznanych za niemiecką „przestrzeń życiową”.

W *Mein Kampf* Hitler krytykował prowadzoną przez państwo prusko-niemieckie przed 1918 r. politykę germanizowania Polaków. Pozostawała ona bowiem w sprzeczności ze skrajnie rasistowskimi poglądami narodowego socjalizmu. Rasizm znów stanowił dla hitleryzmu niezbędny motyw propagandowy służący uzasadnieniu niemieckich roszczeń do panowania nad innymi narodami, zwłaszcza nad narodami Europy wschodniej.

Jakiego rodzaju metody polityki narodowościowej i ludnościowej mogły być zastosowane, świadczą rozmowy Hitlera z H. Rauschningiem⁹. Hitler nie taił, że powstaje potrzeba opracowania techniki wyludnienia podbitych obszarów, m. in. przez zahamowanie rozrodczości i poprzez usuwanie całych narodów. H. Schachtowi, który w 1933 r. zwrócił się z memorandum stwierdzającym, iż polityka kolonizacji wschodniej może okazać się nie do przeprowa-

⁵ *Hitlers zweites Buch. Ein Dokument aus dem Jahr 1928*, Stuttgart 1961.

⁶ Szczególnie charakterystyczne dla narodowosocjalistycznych poglądów na temat *Lebensraumu* było wystąpienie Hitlera na ściśle tajnej konferencji w dniu 5 XI 1937 r. z udziałem ministra wojny, dowódców sił zbrojnych i ministra spraw zagranicznych, sformułowane w tzw. protokóle Hossbacha. Hitler uzasadniał potrzebę zdobycia „przestrzeni życiowej” koniecznością uzyskania dla Niemiec samowystarczalności żywnościowo-surowcowej, co było — jego zdaniem — niezbędne dla zapewnienia narodowi niemieckiemu przyszłości i odpowiedniej pozycji. W przeciwnym wypadku nastąpi biologiczne osłabienie narodu niemieckiego i wzmogą się wewnętrzne konflikty społeczne. Ze względów geopolityczno-strategicznych widział on ten niemiecki *Lebensraum* tylko w Europie w bezpośrednim sąsiedztwie Rzeszy. Hitler wystąpienie swoje potraktował jako program działania dla niemieckiej polityki zagranicznej i testament polityczny na wypadek śmierci (T. Cyprian i J. Sawicki, *Agresja na Polskę w świetle dokumentów*. Warszawa 1946, s. 21—30).

⁷ A. Hitler, *Mein Kampf*. München 1939, s. 739.

⁸ *Ibidem*, s. 742.

⁹ Polskie wydanie dokumentacji tych rozmów ukazało się w 1939 r. H. Rauschning, *Revolucja nihilizmu. Kulisy i rzeczywistość Trzeciej Rzeszy*. Tłum. S. Łukomski. Warszawa.

dzenia, gdyż wschodnia Europa jest dostatecznie zaludniona, odpowiedział Hitler, że przejawia śmieszny humanitaryzm¹⁰.

W wypowiedziach Hitlera z tego okresu brak wyraźniejszego określenia miejsca Polski w tych zamierzeniach. Niewątpliwie jednak z przyczyn czysto geograficznych rozwinięcie programu ekspansji wschodniej na tak wielką skalę nie było możliwe bez opanowania Polski. Ze względów geopolitycznych, do których narodowi socjaliści przywiązywali wielką wagę, nie było dla nich także możliwe stworzenie na terenach Związku Radzieckiego szerokiej strefy kolonizacji niemieckiej przy pozostawieniu na miejscu narodu polskiego¹¹. Tak się jednak rzecz miała, gdy chodzi o długofalowe zamierzenia hitleryzmu. Na krótszą metę nie wykluczał Hitler nawet możliwości wykorzystania Polski dla swoich planów rozbicia Związku Radzieckiego. Tym bardziej starał się o wyzyskanie Polski w rozgrywce z mocarstwami zachodnimi czy w czasie realizacji pierwszego etapu ekspansji III Rzeszy, wyrażonego zajęciem Austrii i zniszczeniem Czechosłowacji. Nie wykluczał również Hitler, na długo przed 1939 r., możliwości taktycznego aliansu z ZSRR przeciw Polsce. W takim wypadku Polska wysuwałaby się na plan pierwszy w jego imperialistycznych planach na wschodzie.

Pierwszą ofiarą hitlerowskiego *Drang nach Osten* stała się jednak Czechosłowacja. Niemniej w Polsce, a nie na terenie Czech, po raz pierwszy przystąpili hitlerowcy do urzeczywistniania swych koncepcji niemieckiego *Lebensraumu* na wschodzie, a szczególnie rasistowskich eksperymentów ludnościowych i narodowościowych. Przyczynił się do tego właśnie fakt, że Polska leżała na głównym szlaku ekspansji hitleryzmu.

Cele wojenne III Rzeszy wobec Polski zaczynają się kształtować najprawdopodobniej zaraz po podjęciu decyzji dokonania agresji, tzn. od wiosny 1939 r. Świadczyć o tym może kilka faktów. Tak np. Hitler na tajnej naradzie dowódców wojskowych poświęconej problemom strategii, w dniu 23 maja 1939 r., nie uznał Polski za zwykłego, dodatkowego wroga. „Polska będzie zawsze po stronie naszych wrogów” — mówił. Ujawnił także cel przygotowywanej wojny powtarzając, iż Gdańsk wcale nie jest obiektem, o który Rzeszy chodzi. Celem jest rozszerzenie „przestrzeni życiowej” na wschodzie, zabezpieczenie dostaw żywności oraz „uporządkowanie” problemu bałtyckiego. Ponownie wskazał także na zamierzenia wobec ludności podbitych ziem zapowiadając, że „Ludność terenów nieniemieckich nie będzie pełniła służby wojskowej,

¹⁰ C. Madajczyk, o. c., s. 237.

¹¹ M. Broszat przeczy temu. Jego zdaniem „...aż do pierwszych tygodni i miesięcy 1939 r. nic właściwie nie wskazywało na to, że Hitler nie byłby gotów, w razie bezwarunkowego wystąpienia Polski po jego stronie, przyznać jej podobnie uprzywilejowane miejsce w przebudowanym i kierowanym przez wielkie Niemcy obszarze wschodniej i środkowej Europy, jakie później przydzielił Słowakom, Węgom i Rumunom” (*Nationalsozialistische Polenpolitik 1939—1945*. Stuttgart 1961, s. 10).

a będzie wykorzystana jako siła robocza”¹². Poczynając od końca maja 1939 r. zaczęto także przygotowywać specjalne grupy operacyjne policji i służby bezpieczeństwa (*Einsatzgruppen Sipo und SD*) dla współpracy z *Wehrmachtem* w czasie agresji przeciw Polsce. Zadaniem ich było „polityczne oczyszczenie gruntu” dla dalszej działalności władz okupacyjnych. Polegać to miało na sterroryzowaniu ludności i likwidacji fizycznej szerokich kręgów polskiego aktywu społeczno-politycznego i inteligencji. *Einsatzgruppen* zaopatrzone zostały w swego rodzaju listy proskrypcyjne obywateli polskich (*Sonderfahndungsbuch Polen*). Na listach tych znalazło się ponad 61 000 osób¹³. Jeszcze przed wybuchem wojny opracowany został też, pod auspicjami ministra rolnictwa Rzeszy — W. Darrego, szczegółowy plan skolonizowania Poznańskiego i Pomorza, który zresztą później — po zdobyciu Polski — uznany został za zupełnie nie wystarczający¹⁴. Chociaż od czasu rozpoczęcia bezpośrednich przygotowań do wojny obszar Polski znalazł się siłą rzeczy na pierwszym miejscu w hitlerowskich planach realizacji *Lebensraumu*, to jednak ich zasięg terytorialny uzależniony był jeszcze od szeregu czynników zewnętrzno-politycznych. Nie ulegało natomiast od początku wątpliwości, że zachodnie obszary państwa polskiego włączone zostaną do Rzeszy i poddane akcji germanizacyjnej głównie metodą kolonizacji. Jednakże rozmiary tej aneksji nie były również dokładnie określone.

Jeszcze jaskrawszą wymowę niż podane fakty posiadają wypowiedzi Hitlera — zawierające zalecenia co do metod prowadzenia wojny z Polską, jak i określenie jej ogólnego celu — pochodzące z okresu, kiedy atak na Polskę był już sprawą przesądzoną. W jednej z nich (z dnia 14 VIII 1939 r.), mającej charakter dyrektywy polityczno-wojskowej jest mowa o rozbiciu Polski w sensie daleko wykraczającym poza czysto militarny podbój¹⁵. W często cytowanym przemówieniu skierowanym do dowódców wojskowych z 22 VIII 1939 r. w Obersalzberg, posiadającym w jeszcze większym stopniu charakter rozkazu, domagał się Hitler od *Wehrmachtu* prowadzenia wojny z całą bezwzględnością i brutalnością¹⁶. Cel wojny bowiem „polega nie na osiągnięciu określonych linii, lecz na fizycznym zniszczeniu przeciwnika”. W wystąpieniu Hitlera w Obersalzberg ujawniły się wyraźnie także dalekosiężne plany imperium niemieckiego w Europie wschodniej. Hitler stwierdził wówczas,

¹² T. Cyprian i J. Sawicki, o. c., ss. 46—56, patrz, s. 48.

¹³ K. Radziwończyk, „Akcja *Tannenberg*” grup operacyjnych *Sipo i SD* w Polsce jesienią 1939 r., „Przegląd Zachodni” nr 5/1966 r., ss. 94—97.

¹⁴ Opublikowany został przez C. Madajczyka w: *Najnowszych dziejach Polski* t. V, 1961, ss. 103—151.

¹⁵ Taki cel wojny przeciw Polsce postawił Hitler przed głównym dowódcą armii gen. v. W. Brauchitschem i jego szefem sztabu — gen. F. Halderem (M. Broszat, o. c., s. 9).

¹⁶ Przemawiając gwałtownie, jak to było w jego zwyczaju, powoływał się nawet na Dżingishana, który „wpędził w objęcia śmierci miliony kobiet i dzieci — całym świadomie i z lekkim sercem”.

że „Polska zostanie wyludniona i skolonizowana przez Niemców”¹⁷. Zapowiadał również, że ten sam los spotka i Rosję, choć ówczesna jego polityka bynajmniej nie wskazywała na możliwość szybkiej realizacji tego drugiego celu. Inaczej było z Polską. Niemniej i w tym wypadku realizacja hitlerowskiego programu polityki ekspansji wschodniej mogła w tym czasie ulegać jeszcze pewnym modyfikacjom, przede wszystkim w zakresie terminów realizacji poszczególnych jej etapów uzależnionych od rozwoju sytuacji międzynarodowej. Wykazały to niektóre posunięcia przywódców hitlerowskich w okresie następnych kilku tygodni. Niezmienna pozostawała natomiast decyzja zniszczenia państwa polskiego, jako czynnika politycznego, i wola eksterminacji ludności polskiej, u podłoża której leżały zarówno „perspektywiczne” plany zdobycia *Lebensraumu*, jak i wzgląd na doraźne cele polityczne, mianowicie chęć zastraszenia opinii publicznej państw zachodnich okrutnymi metodami prowadzenia wojny i próba sterroryzowania ludności polskiej.

Przed wybuchem wojny Hitler nie rozstrzygnął, czy głównym celem agresji przeciw Polsce ma być — po aneksji zachodnich części państwa polskiego — kolonialne imperium na pozostałym terytorium Polski zajęтым przez Niemcy, czy tylko zniszczenie państwa zawierające jednak pewne możliwości wykorzystania części ziem polskich jako przedmiotu dyplomatycznych przetargów dla zawarcia jakiegoś kompromisu z mocarstwami zachodnimi. Wprawdzie Hitler, przygotowując agresję przeciw Polsce, świadomie ryzykował wojnę światową, to jednak przypuszczał, że Wielka Brytania nie dotrzyma swoich zobowiązań gwarancyjnych w stosunku do Polski. Wypowiedzenie wojny przez Anglię i Francję dnia 3 IX 1939 r. przekreśliło znaczną część tych rachub. Wierzył on jednakże w dalszym ciągu w możliwość skłonienia mocarstw zachodnich do jeszcze jednego, choćby bardzo ograniczonego, kompromisu. Dowodem tego może być fakt, że w pierwszej połowie września 1939 r. Hitler skłaniał się do myśli utworzenia po zwycięstwie zależnego całkowicie od Rzeszy tzw. *Reststaatu* „szczątkowego państwa polskiego” — oczywiście po zaspokojeniu pretensji terytorialnych Rzeszy¹⁸. J. Ribbentrop rozważał wtedy możliwości rozbicia obszaru Polski według kryterium narodowościowego,

¹⁷ Treść mowy do głównodowodzących i komenderujących generałów, Obersalzberg 22 VIII 39. Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich. Syg. 210/z. Fotokopia dokumentu używanego prawdopodobnie dla celów procesu przeciwko głównym zbrodniarzom w Norymberdze.

¹⁸ Według jednego ze źródeł przekazujących treść wystąpienia Hitlera w Obersalzberg mówił on, że: „Nowa granica Niemiec musi być zdrowa, być może z utworzeniem protektoratu jako buforu...” Istnieje kilka wersji mowy w Obersalzberg. Tłumaczy się to tym, że prawdopodobnie oprócz oficjalnego protokołu obecni na zebraniu sporządzali notatki, w których mniej lub więcej uwypuklali pewne części wystąpienia Hitlera. Składało się ono także, najprawdopodobniej z dwóch mów wygłoszonych na tej samej konferencji. (T. Cyprian i J. Sawicki, o. c., ss. 133—142, patrz ss. 140 i 142).

a przede wszystkim możliwość utworzenia oddzielnego państwa zachodnio-ukraińskiego¹⁹. Pomysły tego rodzaju wkrótce jednak upadły. Stanowiły one bowiem dla kierownictwa Rzeszy jedynie rodzaj politycznej alternatywy w ówczesnej całkowicie niejasnej sytuacji. Już w mowie Hitlera wygłoszonej w Gdańsku 19 września brak jakichkolwiek wzmianek na ten temat, a przecieć mogłyby one wesprzeć „pokojowe” sugestie *Führera* wysuwane wówczas pod adresem Anglii i Francji. Chamberlain następnego dnia odrzucił w Izbie Gmin pokojowe aluzje Hitlera. Niemniej jednak w tonie tego wystąpienia znalazły się pewne punkty, z którymi Berlin mógł wiązać nadzieje na kompromis z mocarstwami zachodnimi²⁰.

Po gdańskim przemówieniu Hitlera rozważano w kierownictwie Rzeszy niewątpliwie jeszcze jakieś projekty państwowości polskiej. W grę wchodziła jednak już tylko ewentualność utworzenia marionetkowego państwa szczątkowego (*Reststaat*) na niewielkiej tylko części terytorium Rzeczypospolitej. Równocześnie okazało się także, że narodowosocjalistyczne kierownictwo nie zamierza zadowolić się granicami Rzeszy z 1914 r. W rozmowie z przemysłowcem szwedzkim, Birgerem Dahlerusem, 26 IX 1939 r. na temat możliwości ewentualnych rokowań pomiędzy Anglią a Niemcami, Hitler kategorycznie wysunął żądanie, by zostawić mu wolne ręce w rozstrzygnięciu sprawy polskiej. Polska — według niego — nie mogła stać się przedmiotem konferencji pokojowej, gdyż — jak twierdził — nie zgodziłaby się na to Rosja. Powiedział on także, że zamierza „reinkorporować” do Rzeszy „dawne niemieckie terytoria i pewne obszary ważne strategicznie” oraz że chce utworzyć na terytorium Polski azyl dla Żydów²¹.

O sprawie utworzenia szczątkowej państwowości polskiej nie mówiono zbyt długo. Wkrótce problem *Reststaatu* zastąpiony został problemem *Restgebiet*, którego rozstrzygnięcie doprowadziło do utworzenia nie państwowości polskiej, lecz polskiego rezerwatu pod nadzorem niemieckim w postaci Generalnej Guberni (GG).

Ostatnią ofertę utworzenia „szczątkowej państwowości” polskiej złożył Hitler pod adresem mocarstw zachodnich dnia 6 X 1939 r. w mowie wygłoszonej w *Reichstagu*²². Usiłował wówczas skłonić państwa zachodnie do politycznej kapitulacji w sprawie polskiej. Zapowiedział równocześnie, że celem rządu Rzeszy jest generalne uporządkowanie stosunków etnograficznych na wschodzie, choć jeszcze 19 września w Gdańsku mówił, że Niemcy (w zakre-

¹⁹ M. Broszat, o. c., s. 14.

²⁰ *Ibidem*, s. 15.

²¹ Dahlerus w przededniu wojny odgrywał rolę nieoficjalnego pośrednika między sferami rządzącymi angielskimi a niemieckimi.

W rozmowie tej brało udział szereg wybitnych osobistości reżimu hitlerowskiego, przede wszystkim Göring (C. Madajczyk, *Generalna Gubernia w planach hitlerowskich*, Warszawa 1961, s. 11).

²² *Der grossdeutsche Freiheitskampf (Reden Adolf Hitler)*, t. I, München 1940, s. 95.

się stosunków terytorialno-etnograficznych) mają tylko „ograniczone, lecz niewzruszone żądania”. Od czasu, kiedy stało się znane ponowne odrzucenie przez Wielką Brytanię (mowa Chamberlaina z 12 X 1939 r.) oferty „pokojowej” Hitlera i kiedy ten zdecydował się na zastąpienie zarządu wojskowego na okupowanych ziemiach polskich zarządem cywilnym, koncepcja marionetkowego „państwa” polskiego została w kierownictwie politycznym Rzeszy zarzucona²³. Zaniechana została równocześnie przez przywódców hitlerowskich wszelka możliwość jakiegokolwiek politycznego rozwiązania sprawy polskiej — na rzecz koncepcji rozpoczęcia na ziemiach polskich budowy niemieckiego imperium kolonialnego.

O ile później w pewnych niemieckich kołach politycznych rozważono jeszcze pomysły *Reststaatu*, jako elementu taktyki politycznej na arenie międzynarodowej, to wiadomo było, że chodziło o twór pozostający pod bezpośrednim niemieckim kierownictwem o charakterze kolonii Rzeszy. Równocześnie brak przekonywujących dowodów na to, że sam Hitler poważnie brał jeszcze pod uwagę tego rodzaju pomysły²⁴.

Podstawowe decyzje w zakresie hitlerowskiego programu polityki w Polsce ustalone zostały mniej więcej w okresie od końca września do połowy października 1939 r. Obejmowały one kilka postanowień. Podjęto mianowicie decyzję włączenia do Rzeszy zachodnich i północno-zachodnich ziem państwa polskiego w zakresie wykraczającym daleko poza granice Niemiec z 1914 r. Dokładny przebieg granicy Rzeszy na wschodzie nie został jednakże jeszcze wtedy ustalony. Postanowiono przystąpić do totalnej germanizacji ziem polskich włączonych do Rzeszy. Hitler zdecydował się także na zniesienie zarządu wojskowego na całym obszarze ziem polskich, oraz na utworzenie Generalnej Guberni jako rodzaju niemieckiej kolonii i rezerwatu dla Polaków.

Na pierwszy plan sformułowanych wtedy wytycznych wysuwa się niewątpliwie decyzja zniszczenia polskości na terenie ziem polskich włączonych do Rzeszy i ich germanizacja głównie poprzez wysiedlanie ludności polskiej i żydowskiej oraz osiedlanie na jej miejscu Niemców z Rzeszy, *Volksdeutschow*

²³ M. Broszat, o. c., ss. 15—17. R. Herzog, *Grundzüge der deutschen besatzungsverwaltung in den Ost und Südosteuropäischen Ländern während des zweiten Weltkrieges*. Tübingen 1955, s. 11. Autor ten przecenia całe zagadnienie *Reststaat* w hitlerowskich zamysłach pisząc, że po zakończeniu działań wojennych zamierzano rzekomo utworzyć niezależne, zdemilitaryzowane państwo polskie, włączając do Rzeszy jedynie ziemie b. zaboru pruskiego.

²⁴ Znaczną ilość różnego rodzaju enuncjacji i sondaży w tym względzie pochodzących od niektórych przedstawicieli reżimu hitlerowskiego oraz prób nawiązania kontaktu z władzami hitlerowskimi podejmowanych ze strony polskiej, głównie przez niektóre osoby spośród arystokracji, podaje C. Madajczyk, *Przywódcy hitlerowscy wobec sprawy polskiej w pierwszym roku wojny*. W: *Generalna Gubernia w planach hitlerowskich*, ss. 9—63. Cechą charakterystyczną tych wszystkich enuncjacji i sondaży wychodzących z kół hitlerowskich był ich mało konkretny i nie zobowiązujący charakter.

na razie tylko z krajów bałtyckich i ze wschodnich obszarów państwa polskiego.

Jeszcze przed 28 IX 1939 r. wydał Hitler pierwsze rozporządzenia i rozkazy dotyczące ustanowienia „nowego porządku” narodowościowo-ludnościowego na wschodzie. Odpowiedzialnością za przesiedlenie i osiedlenie *Volksdeutschów* oraz usunięcie ludności polskiej i żydowskiej obarczył H. Himmlera. Już 21 IX 1939 r. R. Heydrich, szef policji i służby bezpieczeństwa, podawał do wiadomości swoim współpracownikom, że *Reichsführer SS* i szef policji niemieckiej, Himmler, mianowany został „komisarzem d. s. osiedleń na wschodzie”²⁵. Te pierwsze zarządzenia Hitlera nie są w szczególności znane. Znany jest natomiast tekst tajnego dekretu Hitlera z 7 X 1939 r. mianującego formalnie Himmlera komisarzem dla umocnienia niemieczyny i określający jego „zadania”.

Dnia 29 września w rozmowie z A. Rosenbergiem nakreślił Hitler w sposób ogólny plan ustanowienia „nowego porządku” na wschodzie. Sprowadzał się on przede wszystkim do utworzenia po wschodniej stronie granicy Rzeszy z 1939 r. „szerokiej strefy germanizacji i kolonizacji”. Wszyscy Żydzi (również z terenu właściwej Rzeszy) i „wszelkie niepożądane elementy” miano wysiedlić na obszar pomiędzy Wisłą a Bugiem. Reszta ziem polskich tworzyłaby — jak określał jeszcze wtedy — marionetkową „państwowość”. Czy pas kolonizacji niemieckiej zostanie przesunięty w przyszłości dalej na wschód i kiedy — to okazać miało się później²⁶. Pojawia się także wówczas wulgarnie sformułowana teza rasistowska o małowartościowym narodzie polskim, posiadającym nieliczną germańską warstwę kierowniczą. Odtąd ten rasistowski stereotyp powtarza się w wypowiedziach Hitlera o Polakach jako zasadniczy element jego „poglądów”.

Plany germanizacyjne władz wykonawczych odpowiedzialnych do tego czasu za działalność na polu rozwoju i umacniania niemieczyny szły jeszcze po „tradycyjnym” szlaku. Co do zakresu planowanej akcji kolonizacyjnej odpowiadały one bardziej stosunkowo „skromnym” celom sformułowanym przed wybuchem wojny we wspomnianym planie Darrego niż aktualnym zamierzeniom Hitlera. Wynikało to prawdopodobnie z tego, że wśród części wyższych urzędników resortów ministerialnych zachowały się silne tradycje antypolskiej i germanizacyjnej polityki z czasów wilhelmińskich. Pod tym względem znamienny jest memoriał Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rzeszy z 2 X 1939 r. w sprawie „zadań zarządu cywilnego na okupowanych ziemiach polskich”, opracowany przez departament dla spraw niemieczyny tegoż resortu. Postulowano mianowicie zorganizowanie wielkiej akcji napływu Niemców z Rzeszy i *Volksdeutschów* z różnych krajów na ziemię, które miały być włączone do Rzeszy. Myślano jednak głównie o sprowadzeniu po wojnie części

²⁵ K. Radziwończyk, o. c., s. 99.

²⁶ H. G. Seraphim, *Das politische Tagebuch Alfred Rosenbergs 1934/55 und 1939/40*. München 1964, ss. 98—99.

ludności niemieckiej z Ameryki Południowej. Celem stworzenia warunków dla kolonizacji niemieckiej Ministerstwo Spraw Wewnętrznych proponowało: pozbawienie Polaków ziemi pochodzącej z dóbr należących przed 1918 r. do pruskiej komisji kolonizacyjnej, unieważnienie polskiej reformy rolnej „o ile ta jednostronnie skierowana była przeciwko Niemczyźnie”. Dodatkowo w grę wchodziło także wywłaszczenie polskiej wielkiej własności ziemskiej na podstawie dotychczasowego polskiego ustawodawstwa agrarnego i jako dalszy postulat wysiedlenie wszystkich Polaków, którzy po 1918 r. nabyli własność ziemską na terenach byłego zaboru pruskiego. Ministerstwo domagało się także bezwzględnej walki z polskością na wszystkich odcinkach życia i germanizacji ludności tam, gdzie to jest tylko możliwe z „narodowo-biologicznego” punktu widzenia²⁷. Poza tym ukłonem w kierunku hitlerowskiego rasizmu, program ten miał na myśli niewątpliwie podjęcie w formie zaostrożonej jedynie metod polityki germanizacyjnej i antypolskiej stosowanej już przed 1914 r.

Nie odpowiadało to jednak dążeniom Hitlera i Himmlera. Narodowościowy program nazistowski, naszkicowany perspektywicznie w *Mein Kampf* i w tzw. *Drugiej książce Hitlera*, przeciwstawiał się — jak wspominaliśmy — germanizacji obcych etnicznie i „rasowo” elementów narodowych, co usiłowano osiągnąć przed 1918 r. w stosunku do Polaków zamieszkujących ziemie b. zaboru pruskiego. Zamiast germanizacji obcych „rasowo” ludzi wysunął Hitler postulat germanizacji ziemi, na której zamieszkiwały obce narody. Koncepcja germanizowania ziemi, a nie ludzi, znalazła po raz pierwszy praktyczny wyraz w programie kolonizacji niemieckiej przy pomocy akcji wysiedlania miejscowej ludności z włączonych do Rzeszy ziem polskich. Zadanie to sformułowane zostało oficjalnie w dekreście Hitlera dnia 7 X 1939 r.²⁸ W skład tego zadania, które wykonać miał Himmler, wchodziły następujące dyrektywy: 1. Sprowadzenie z zagranicy wchodzących w rachubę *Volksdeutschów* i *Reichsdeutschów*; 2. Tzw. wyeliminowanie szkodliwych wpływów ze strony tych odłamów obcej narodowo ludności, które przedstawiają niebezpieczeństwo dla Rzeszy i narodu niemieckiego; 3. Ukształtowanie nowych niemieckich obszarów osiedleńczych poprzez przesiedlanie i osiedlanie przybywających z zagranicy *Volksdeutschów* i *Reichsdeutschów*. Jeżeli chodzi o realizację drugiej z wymienionych dyrektyw Hitlera, to w dekreście stwierdzano, że *Reichsführer SS* może przydzielić niebezpiecznym dla Rzeszy odłomom obcej narodowo ludności określone obszary zamieszkania²⁹. Dekretem tym

²⁷ M. Broszat, o. c., ss. 19—21.

²⁸ *Erlass des Führers und Reichskanzlers zur Festigung deutschen Volkstums*. Dekret ten nie został przez władze Rzeszy ogłoszony. Podawano go do wiadomości tylko w poufnych wydawnictwach.

²⁹ Tekst dekretu podaje w całości K. M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce. Wybór dokumentów. Część I, Ziemie „wcielone”*. Poznań 1952 ss. 176—178.

Himmler otrzymał generalne pełnomocnictwo dokonywania zmian na etniczno-demograficznej mapie Europy w interesie poszerzania niemieckiego obszaru narodowego. W ostatnim przytoczonym punkcie dekretu chodziło niewątpliwie o wysiedlanie miejscowej ludności celem stworzenia wolnych od dotychczasowych mieszkańców terenów dla niemieckiej akcji kolonizacyjnej.

Ogólnie sformułowane przez Hitlera zadania nie ujawniają wyraźnie końcowego celu działalności okupanta w odniesieniu do ziem, które w tym czasie postanowiono włączyć do Rzeszy, tj. totalnej ich germanizacji. Zadanie takie postawił jednak Hitler zarówno przed Himmlerem, jak i A. Forsterem, A. Greiserem i F. Kochem, „starymi, zaufanymi bojownikami narodowosocjalistycznymi” osadzonymi na stanowiskach szefów administracji na okupowanych ziemiach polskich, które zamierzano włączyć do Rzeszy³⁰. Dowodzą tego liczne ich wypowiedzi. Wiedział o tym również H. Frank ustanowiony szefem całej administracji cywilnej w okupowanej Polsce³¹. O dążeniu do całkowitej germanizacji nowo tworzonych „wschodnich prowincji” Rzeszy świadczy także referat wygłoszony przez Himmlera w Poznaniu do dowódców SS³². Jak sądzić można z jego wywodów, przewidywał on prawdopodobnie pozostawienie na tych ziemiach dużej części ludności polskiej przez dłuższy okres czasu w charakterze taniej siły roboczej. Jak to określił — Polak miał tu być „parobkiem”, a Niemiec „panem”. Jednak projektowane przez Himmlera rozmiary hitlerowskiej działalności kolonizacyjnej zakładały stopniowe „wyparcie” przynajmniej większej części ludności polskiej.

Dokładne plany wysiedleńcze w odniesieniu do ludności polskiej i żydowskiej zamieszkującej tereny, które zamierzano przyłączyć do Rzeszy, zaczęto opracowywać pod koniec omawianego okresu, tj. pod koniec października 1939 r. Przewidywały one w pierwszym krótkofalowym etapie wysiedleń, zaaprobowanym przez Himmlera, a obejmującym okres od listopada do końca lutego 1940 r., deportację 1 mln Polaków i Żydów³³.

³⁰ Ulrich von Hassell podaje, że Hitler domagał się od Greisera i Forstera przekształcenia ich okręgów w ciągu kilku lat w ziemie niemieckie. *Vom andern Deutschland*. Zürich und Freiburg 1946, s. 115.

³¹ Przebywając początkowo w Poznaniu, w dniu 30 września Frank powiedział — mając na myśli Poznańskie — że walka toczy się o to, aby ten kraj stał się bezspornym obszarem niemieckim i został włączony w skład niemieckiej przestrzeni życiowej. W pierwszym rządzie chodziło o to, by stworzyć na tym terenie zapas ziemi dla osadnictwa chłopów niemieckich. S. Nawrocki, *Hitlerowska okupacja Wielkopolski w okresie zarządu wojskowego, wrzesień—październik 1939 r.* Poznań 1966, s. 104.

³² Darlegungen des Reichsführers — SS bei einem Abend als Gast des Gauleiters SS — Brigadeführer Greiser am 24 X 1939 in den Kasinoräumen der ehemaligen Wojewodschaft jetzt Chef der Zivilverwaltung vor den SS-Führern. Gedanken über Siedlung. Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Warszawie, Syg. 1002 z, f. 1—5.

³³ S. Datner, J. Gumkowski, K. Leszczyński, *Wysiedlanie ludności ziem polskich wcielonych do Rzeszy*. „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce” t. XII. Warszawa 1960, s. 11.

Okres zarządu wojskowego, w czasie którego ukształtowały się główne wytyczne polityki okupanta hitlerowskiego, to w historii okupacji bardzo krótki odcinek czasu. Poprzedza on ostateczny podział ziem polskich na tzw. ziemie wcielone do Rzeszy i Generalną Gubernię, który formalnie obowiązywał od 26 X 1939 r. Polityka okupanta na tych dwóch obszarach różniła się znacznie, choć ewolucja zamierzeń przywódców hitlerowskich wobec Generalnej Guberni w pierwszych latach okupacji wskazywała na ustalenie się w odniesieniu do GG podobnego celu polityki co w stosunku do ziem „wcielonych”.

Podział ziem polskich na obszary, które zamierzano włączyć do Rzeszy i pozostała część Polski, zaczął zaznaczać się już w okresie administracji wojskowej. Niewielka była rola zarządu wojskowego na Pomorzu i w Poznaniu, gdzie szefowie administracji cywilnej przy dowództwach wojskowych, mianowicie Forster w Gdańsku i Greiser w Poznaniu, od początku zachowywali się jak wielkorządcy oczekujący niedalekiej chwili oficjalnego wcielenia tych ziem do Rzeszy i bliskiej ich nominacji na namiestników (*Reichstatthalter*). W większym jeszcze stopniu traktowano już wówczas Górny Śląsk jako część składową Rzeszy³⁴.

Decyzję włączenia zachodnich obszarów państwa polskiego do Rzeszy i zniesienia na nich zarządu wojskowego podjął Hitler w dniach 5–6 X 1939 r. Chodziło przy tym nie tyle o ostateczne zakreślenie granic roszczeń terytorialnych Niemiec, ile o możliwie szybką realizację zamierzonego podziału okupowanych ziem polskich na strefę „nowego ładu” i germanizacji oraz na strefę „izolacji” i wyzysku Polaków oraz Żydów. Warunkiem wstępnym urzeczywistnienia planowanych akcji w zakresie polityki narodowościowej, np. przesiedlenia Polaków i Żydów do Generalnej Guberni, było ustalenie linii podziału między dwiema strefami. Jak ta linia podziału ma przebiegać, zdecydował Hitler przy poparciu Göringa i jego urzędu do spraw planu czteroletniego oraz roszczenia szefów administracji cywilnej na tworzonych wschodnich okręgach administracyjnych Rzeszy, przede wszystkim Greisera i Kocha. Już w końcu września Hitler dał do zrozumienia, że myśli o zaokrągleniu terytorium byłych prowincji pruskich na możliwie „szeroką skalę”, aby zdobyć wartościowe gospodarczo ziemie polskie oraz jak najbardziej prostą, wojskowo korzystną granicę na wschodzie³⁵. Te roszczenia legły u podstaw dekretu z 8 X 1939 r. o „strukturze i zarządzie ziem wschodnich”³⁶, na mocy którego dokonano formalnego „wcielenia” do Rze-

³⁴ K. M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce. Część II, Generalna Gubernia. Wybór dokumentów i próba syntezy*. Poznań 1958, ss. 11–12.

³⁵ M. Broszat, o. c., ss. 32–34.

³⁶ *Erlass des Führers und Reichskanzlers über Gliederung und Verwaltung der Ostgebiete*. Dekret Hitlera określa niezwykle ogólnie zasięg ziem polskich „wcielonych” do Rzeszy. (K. M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce, Ziemie „wcielone”, ...* ss. 84–88).

szy blisko połowy okupowanych przez Niemcy ziem polskich o obszarze 91 764 km² z około 10 milionami mieszkańców. W skład ziem „wcielonych” wchodziły nie tylko przedwojenne województwa śląskie, poznańskie i pomorskie, lecz również część warszawskiego, łódzkiego, kieleckiego, krakowskiego, a nawet białostockiego (Suwałki). Przy tym połowa ziem „wcielonych” wykraczała poza granice byłego zaboru pruskiego. Trzon włączonego terytorium stanowiły dwa okręgi administracyjne o nazwie „okręg Rzeszy” (*Reichsgau*): *Reichsgau Posen* i *Reichsgau Westpreussen*. Poza tym włączono do Prus, do prowincji Prus Wschodnich, obszar sięgający na południe aż pod samą Warszawę — ziemię ciechanowską, a do prowincji śląskiej — szereg powiatów województwa krakowskiego i kieleckiego³⁷. Ostatecznego wytyczenia granicy pomiędzy ziemiami „wcielonymi” do Rzeszy a Generalną Gubernią dokonano w okresie od połowy października do końca listopada 1939 r.³⁸ Nie podano jednak do publicznej wiadomości dokładnego przebiegu wschodniej granicy Rzeszy, ograniczając się w opublikowanych dokumentach jedynie do ogólnikowych stwierdzeń na temat nowych granic i podziału administracyjnego ziem „wcielonych”³⁹.

Wspominaliśmy, że Hitler po wydaniu Himmlerowi już pod koniec września ogólnych zarządzeń dotyczących „podlegającego wcieleniu” obszaru Polski, wkrótce potem zdecydował się, w połowie października, na całkowitą eliminację jakiegokolwiek samodzielności narodu polskiego także na pozostałym terytorium kałużowym.

Wraz z ustanowieniem Generalnej Guberni koncepcji kałużowego obszaru polskiego nadano nowy cyniczny sens. To nie żadna polska państwowość, lecz bezpaństwowość i beznarodowość, Generalna Gubernia — to rezerwuarny naradodowionej, pozbawionej własnego kierownictwa, zepchniętej do prymitywnego poziomu kulturalnego ludności roboczej, poddanej brutalnemu panowaniu niemieckiemu.

Postanowienie o zniesieniu zarządu wojskowego również na ziemiach polskich, które nie podlegały włączeniu do Rzeszy, zapadło bezpośrednio po decyzji „wcielenia” obszarów zachodnich i północno-zachodnich. Przed wprowadzeniem w życie tego postanowienia pragnął jednak Hitler przeprowadzić rozmowy ze zwierzchnikami sił zbrojnych sprawującymi władzę nad okupowanymi ziemiami. Po wyrażeniu przez czynniki wojskowe zgody na konferencji w dniu 17 X 1939 r. Hitler szybko wyciągnął z tego odpowiednie konsekwencje i w nieogłoszonym dekrete z 19 X 1939 r. o przekazaniu zarządu Generalnej Guberni generalnemu gubernatorowi postanowił, że administracja wojskowa na tym obszarze rozwiązana zostaje z dniem 25 X 1939 r.⁴⁰

³⁷ *Ibidem*, ss. 79—80.

³⁸ Rejon Łodzi włączono do Rzeszy na początku listopada (M. Cygański, *Z dziejów okupacji hitlerowskiej w Łodzi 1939—1945*, ss. 44—46).

³⁹ M. Broszat, o. c., s. 34, R. Herzog, o. c., s. 8.

⁴⁰ M. Broszat, o. c., ss. 21—22, 30.

Sam projekt rozporządzenia „o zarządzie okupowanych ziem polskich” — bo taką nazwę nosił dekret o utworzeniu Generalnej Guberni — był już gotowy 12 X 1939 r.⁴¹. Hitler postanowił zastąpić zarząd wojskowy zarządem cywilnym prawdopodobnie dlatego, że dla realizacji jego koncepcji polityki w stosunku do ludności wojsko było mniej odpowiednie niż administracja cywilna. Dekret Hitlera „o zarządzie okupowanych ziem polskich” wszedł w życie 26 X 1939 r.⁴². Poddał on ziemie wchodzące w skład Generalnej Guberni władzy generalnego gubernatora podlegającego bezpośrednio Hitlerowi. Generalnemu gubernatorowi powierzono wszystkie działy administracji. Siedzibą jego był Kraków⁴³. Generalnym gubernatorem został minister Rzeszy dr Hans Frank, poprzednio naczelny szef administracji cywilnej przy zarządzie wojskowym w Polsce. Równocześnie od 26 X 1939 r. zaczął także obowiązywać dekret Hitlera z 8 X 1939 r. wprowadzający administrację cywilną na obszarach podlegających „wcieleniu”, a tym samym włączający je pod względem formalno-prawnym do Rzeszy. Dekret ten — jak postanowiono początkowo — miał wejść w życie z dniem 1 XI 1939 r.

Znosząc zarząd wojskowy usiłowano zlikwidować w sposób nielegalny stan wojny, na ziemiach polskich i wyzwoić się z obowiązku stosowania norm prawa międzynarodowego, zwłaszcza konwencji haskich. Chodziło o zdobycie przez administrację cywilną, a tym samym przez policję, sądy itp. jak najszybciej pełnej niezależności działania. Dla poznania celów polityki hitlerowskiej w stosunku do tej części Polski, która wejść miała w skład GG i wyjaśnienia charakteru tego tworu administracyjnego podstawowe znaczenie posiada wspomniana konferencja z 17 X 1939 r. Odbył ją Hitler z szefem naczelnego dowództwa sił zbrojnych — gen. W. Keitlem i prawdopodobnie z udziałem R. Hoessa i ministra spraw wewnętrznych Rzeszy — W. Fricka⁴⁴. Na konferencji tej sformułował Hitler szereg zaleceń odnośnie do polityki w planowanej Generalnej Guberni. Według tych wytycznych zadaniem administracji cywilnej, która z rąk armii przejmowała władzę, miała być maksymalna

⁴¹ Dekret ten został antydatowany nosi on bowiem datę 12 X 1939. Data 12 X 39 dotyczy projektu dekretu, faktycznie był on gotów dopiero 24 października (Por. tenże i K. M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce, Generalna Gubernia, ...* s. 13).

⁴² *Erlass des Führers und Reichskanzlers über die Verwaltung der besetzten polnischen Gebiete*. Opublikowany on jest u K. M. Pospieszalskiego, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce, Generalna Gubernia, ...* ss. 51—54.

⁴³ *Erste Verordnung über den Aufbau der Verwaltung der besetzten polnischen Gebiete vom 26 Oktober 1939*. K. M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne ...*, *Generalna Gubernia*, ss. 54—58.

⁴⁴ *Ibidem*, ss. 13—14. Dokumenty zawierające streszczenie wyników konferencji z 17 X 1939 r. publikuje K. M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne ... Generalna Gubernia*, ss. 27—30. W tłumaczeniu na język polski podaje je J. Sehn w wyborze dokumentów pt. *Hitlerowski plan walki biologicznej z narodem polskim*, Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich, t. IV, 1948 r., ss. 109—117.

dewastacja i dezorganizacja społeczno-ekonomiczna kraju. Postanowiono utrzymać tu możliwie niską stopę życiową ludności. Obszar GG pod względem gospodarczym stanowiłby dla Rzeszy tylko rezerwuuar siły roboczej. W odniesieniu do spraw politycznych, wytyczne głosiły konieczność odsunięcia i pozbawienia inteligencji polskiej możliwie spełniania funkcji warstwy kierowniczej. Nie należy dopuścić do tworzenia się elementów narodowej organizacji polskiej — stwierdzał Hitler. Wszelkie zarodki konsolidacji stosunków w Polsce muszą być zgniecione. Gubernator generalny powinien dać narodowi polskiemu tylko nieznaczne możliwości życia. Wykonywać on miał rządy niezależnie od berlińskich ministerstw, gdyż nie chodziło tu o niemiecki obszar administracyjny. Współpraca z tworzonymi na ziemiach „wcielonych” okręgami dotyczyć miała tylko kwestii wysiedleń ludności z ziem „wcielonych”. GG powinna umożliwić „oczyszczenie” starego i nowego terytorium Rzeszy z Żydów i Polaków. Przeprowadzenie tego programu antypolskiej polityki wymaga — jak to sformułowano — zaciętej „walki narodowościowej” prowadzonej bez jakichkolwiek ograniczeń prawnych.

Na omawianej konferencji ujawniły się także wyraźnie dalsze zamierzenia agresywne Rzeszy na wschodzie. Hitler bowiem żądał, aby w przeciwieństwie do zadania totalnej dezorganizacji kraju, zachował on w pełni swoje znaczenie wojskowe jako niemiecki teren wypadowy. Dlatego też nakazał dbać o bezpieczeństwo wojskowe i o to, aby koleje, drogi i służba łączności utrzymywane były w należyтым porządku⁴⁵.

Wytyczne te z wyjątkiem odnoszących się do dziedziny gospodarczej stały się podstawą dalszej polityki okupanta w GG. W swojej treści społeczno-narodowej natomiast odnosiły się one do całego narodu polskiego, a nie jedynie ludności GG. Nie spodziewano się chyba bowiem, aby można było w krótkim czasie wysiedlić wszystkich Polaków z ziem „wcielonych”⁴⁶.

Z treścią omówionych dyrektyw Hitlera pozostaje w zgodzie wcześniejsza wypowiedź Franka w Poznaniu na konferencji z przedstawicielem przemysłu wojennego *Oberkommando Ost* 3 X 1939 r. Frank mówiąc o zadaniach swego urzędu — objął on w tym dniu formalnie stanowisko „wyższego szefa zarządu cywilnego okupowanych ziem polskich” — powiedział, że Polskę należy traktować jako kolonię, a Polaków jako niewolników wielkonemieckiego państwa światowego. Celem jego działalności w Polsce miało być: ogołocenie

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ 23 X 1939 r. odbyło się w Berlinie w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Rzeszy posiedzenie kierowników resortów ministerialnych, na którym poinformowano urzędy ministerialne o tych wytycznych Hitlera. Przedstawiono zebrany wskazaniami Hitlera w kwestii polityki wobec narodu polskiego na terenie ziem włączonych do Rzeszy oraz „... w sprawie Generalnej Guberni”. Wnosić można więc i z tego posiedzenia, że dyrektywy Hitlera z 17 X 39 r. odnosiły się nie tylko do ludności w GG, ale także do Polaków na ziemiach „wcielonych”. (Por. M. Brosza t, o. c., s. 22).

ziem polskich z surowców, urządzeń fabrycznych, maszyn, zapasów potrzebnych dla niemieckiej gospodarki wojennej, zaspokajanie zapotrzebowania Rzeszy na siłę roboczą przez wysyłkę ludności do pracy przymusowej, ograniczenie gospodarki polskiej do minimum zapewniającego utrzymanie ludności na poziomie głodowej egzystencji i zniszczenie szkolnictwa, szczególnie technicznego i wyższego, by powstrzymać przyrost inteligencji polskiej⁴⁷. Sformułowane przez Franka zadania wynikały z rozkazu, jaki miał on otrzymać od Hitlera w dniu 15 IX 1939 r. Hitler rozkazał wtedy, ażeby traktować Polskę jak zdobyczą wojenną i bezwzględnie eksploatować, zamieniając ją w stos gruzów⁴⁸. W zakresie celów gospodarczych polityki okupanta podstawowe znaczenie dla tego okresu posiadają dyrektywy Göringa, jako pełnomocnika d. s. planu czteroletniego, wydane na posiedzeniu dnia 13 X 1939 r. Różnicują one stosunek władz hitlerowskich do ziem „wcielonych” i do GG sankcjonując zasadniczo w odniesieniu do GG wytyczne Franka. Instrukcja Göringa zalecała:

„Na pierwszych [...] należy zmierzać do odbudowy i rozbudowy gospodarki, zabezpieczenia całej zdolności produkcyjnej oraz zasobów naturalnych, jak również do jak najszybszego, pełnego zespolenia ich z systemem ekonomicznym Wielkich Niemiec. Natomiast z terytorium Generalnego Gubernatorstwa należy wywieźć wszelkie surowce, złom, maszyny itd., które mogą się przydać w niemieckiej gospodarce wojennej. Przedsięwzięcia uznane za niekonieczne do utrzymania minimum egzystencji ludności winny być przeniesione do Niemiec”⁴⁹.

Na przełomie 1939/40 r. wystąpią zmiany w zakresie „polityki” gospodarczej w GG. Stopniowo rezygnuje się tam z totalnej dewastacji na rzecz wykorzystania przynajmniej niektórych działów gospodarki dla rosnących potrzeb zbrojeniowych Rzeszy⁵⁰. Pozostaje to w związku z zarysowującymi się dalekosiędnymi planami niemieckiej kolonizacji w GG i germanizacji tego obszaru. Wstępne postanowienia co do dalszych losów Generalnej Guberni zapadają na początku listopada 1939 r. w formie zapowiedzi, że Niemcy w przyszłości zatrzymają GG. Nie miało to oznaczać włączenia jej w skład Rzeszy. Niemniej obszar ten miał pozostawać w coraz ściślejszym związku z Niemcami, z perspektywą stopniowej germanizacji, a polskie warstwy kierownicze i inteligenckie miały być eliminowane i likwidowane⁵¹.

Równocześnie z ogólnym programem polityki hitlerowskiej w Polsce formułowano dyrektywy w zakresie fizycznej eksterminacji ludności oraz rozwijano przygotowania organizacyjne do akcji terrorystycznych.

⁴⁷ *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal* (cyt. IMT.), t. XXXVI, Document 344-EC, ss. 327—331, patrz s. 329.

⁴⁸ *Dziennik Hansa Franka*, opr. S. Piotrowski, Warszawa 1956, s. 260.

⁴⁹ C. Madajczyk, *Generalna Gubernia...*, s. 16.

⁵⁰ Jeszcze 20 XI 1939 r. R. Hess, zastępca Hitlera powołując się na decyzję Hitlera sprzeciwił się odbudowie przemysłu w GG (IMT, t. XXXVI, Document 411-EC, ss. 483—484).

⁵¹ Por. C. Madajczyk, *Generalna Gubernia...*, ss. 21—22, 24. Praca ta charakteryzuje szczegółowo rozwój hitlerowskich zamierzeń w odniesieniu do Generalnej Guberni w pierwszych latach okupacji.

Punktem wyjścia programu eksterminacji było przemówienie Hitlera w Obersalzberg. M. in. mówił on:

„Postawiłem w pogotowiu, na razie tylko na wschodzie, moje oddziały trupich głów (*Totenkopfstandarte*) z rozkazem, aby wysyłały na śmierć bez miłosierdzia mężczyzn, kobiety i dzieci polskiego pochodzenia i polskiej mowy. Tylko w ten sposób zdobędziemy przestrzeń życiową, której nam potrzeba. Któż dzisiaj mówi jeszcze o wyćpieniu Armeńczyków?”⁵²

Te zalecenia, wypowiedziane w wojowniczym tonie na odprawie w Obersalzberg, konkretyzowano na przestrzeni kilku następujących tygodni.

Akcję eksterminacji fizycznej ludności i terroru prowadziły wspomniane *Einsatzgruppen Sipo i SD* przy współudziale *Wehrmachtu*, oddziały zwykłej policji tzw. porządkowej (*Ordnungspolizei-Orpo*), formacje SA, SS łącznie z wymienionymi przez Hitlera pułkami SS — *Totenkopf*, rekrutującymi się z załóg obozów koncentracyjnych, którymi dysponowały poszczególne armie. Formacje te wkraczały w ślad za hitlerowskimi armiami albo wraz z nimi. Akcję eksterminacji prowadził także *Selbstschutz*, paramilitarna organizacja hitlerowskiej mniejszości niemieckiej w Polsce. Na pierwszy plan w eksterminacyjnych i terrorystycznych zamierzeniach okupanta wobec ludności polskiej wysunięto zadanie niszczenia inteligencji. Dnia 7 IX 1939 r., a niewątpliwie nawet wcześniej, został przesądzony w planach hitlerowskich los już nie tylko tych Polaków, których nazwiska figurowały w *Sonderfahndungsbuch Polen*, ale w ogóle całej inteligencji polskiej. W tym dniu Heydrich, podlegający bezpośrednio Himmlerowi, przekazał do realizacji dyrektywę swych mocodawców, które głosiły, że „czołowe warstwy ludności polskiej należy unieszkodliwić w tym stopniu, na ile to jest możliwe”. Przewidywały one zesłanie do obozów koncentracyjnych, a „dla drugorzędnych osób” aresztowanie i ewentualne deportowanie na tereny, które nie miały być anektowane⁵³. Dla bliższego poznania tych wytycznych dotyczących inteligencji polskiej, na których opierały się dyrektywy Heydricha, bardzo ważne jest zeznanie złożone przed Międzynarodowym Trybunałem Wojennym w Norymberdze przez gen. Erwina Lahousena, pracownika niemieckiej służby wywiadowczej. Stwierdził on, że w dniu 12 IX 1939 r. Hitler odbył w Jełowej na Dolnym Śląsku kilka konferencji w pociągu specjalnym. Uczestnikami ich byli: minister spraw zagranicznych — Ribbentrop, szef naczelnego dowództwa armii — gen. Keitel, szef sztabu naczelnego dowództwa — gen. A. Jodl, szef wywiadu — admirał W. Canaris i Lahousen, jako zastępca Canarisa. Jak wynika z zeznań Lahousena, opartych na jego notatkach dotyczących przebiegu tych konferencji, omawiano na nich plany masowych rozstrzeliwań Polaków i ludności żydowskiej. Jeżeli chodzi o Polaków, dotyczyło to zwłaszcza inte-

⁵² Treść przemówienia do głównodowodzących i komenderujących generałów. Obersalzberg 22 VIII 39. Jw.

⁵³ K. Radziwończyk, o. c., s. 98.

ligencji, ziemiaństwa, duchowieństwa i w ogóle wszystkich tych, których — zdaniem hitlerowców — można było uważać za przedstawicieli polskiej warstwy przywódczej. Z inicjatywy Ribbentropa gen. Keitel zlecił Canarisowi, aby ten sprowokował we wschodniej Galicji powstanie ludności ukraińskiej skierowane przeciw Polakom i umożliwiające wymordowanie Żydów na tym terenie. Inspiracja w kierunku eksterminacji wyżej wymienionych grup ludności wyszła od Hitlera, który nazwał ją „politycznym oczyszczeniem terenu” (*Politische Flurbereinigung*). W celu wykonania planowanych mordów w Polsce i w przewidywaniu ewentualnej niechęci wojska do tych akcji, przewidziano już wcześniej współpracę *Wehrmachtu* z *SS* i *Gestapo*. Hitler zakomunikował głównodowodzącemu wojsk lądowych, że w każdym okręgu wojskowym obok dowódcy wojskowego powołany zostanie szef administracji cywilnej, któremu powierzy się kierownictwo akcji eksterminacyjnej ludności na danym terenie⁵⁴.

W następnych dniach projekty eksterminacji i terroru oraz przygotowania organizacyjne stały się jeszcze bardziej konkretne. Wkrótce po konferencji w Jełowej, w czasie rozmowy zastępcy kwatermistrza sztabu naczelnego dowództwa wojsk lądowych gen. Wagnera z Heydrichem, ten ostatni mówił o „oczyszczeniu” terenu z Żydów, inteligencji, duchowieństwa i ziemiaństwa. Zdaniem przedstawicieli armii, „oczyszczenie” to powinno nastąpić po wycofaniu wojska i przekazaniu zdobytych terenów stałej administracji cywilnej. Postulowano, że zadania policyjne muszą być znane wojsku. Współpraca na tym odcinku miała być zapewniona przez oficera spełniającego rolę łącznika między Himmlerem a naczelnym dowódcą wojsk lądowych⁵⁵.

Rozkazem z dnia 21 IX 1939 r. naczelne dowództwo wojsk lądowych (gen. W. Brauchitsch), powołując się na polecenie *Führera* zakomunikowało, że Hitler, Himmler i Heydrich informować będą władze wojskowe o wszystkich swoich decyzjach w zakresie „narodowo-politycznych zadań” na terenach okupowanych, realizowanych przy pomocy *Einsatzgruppen*. Równocześnie z tym rozkazem wydano rozporządzenie, na mocy którego *Einsatzgruppen* oraz inne formacje *SS* i policji zostały uprawnione do powoływania sądów doraznych, uzyskując w ten sposób jeszcze jedno narzędzie i pseudoformalny parawan dla swych zbrodni. Niebawem też sfera działalności terrorystycznej okupanta została znacznie rozszerzona. Po raz pierwszy bowiem ustalono wy-

⁵⁴ T. Cyprian i J. Sawicki, *Sprawy polskie w procesie norymberskim*. Poznań 1956, ss. 51—54. K. H. Abshagen, *Canaris. Patriot und Weltbürger*. Stuttgart 1950.

⁵⁵ F. Halder, *Kriegstagebuch*. Stuttgart 1962, t. I, s. 79. K. Radziwończyk (o. c.) przeciwnie twierdzi, że główne zadania *Einsatzgruppen* — tj. eksterminacja inteligencji miały być zrealizowane przede wszystkim w okresie kiedy korzystały one z puklerza władzy *Wehrmachtu*. Powołuje on się przy tym na polecenie tegoż Heydricha z 14 października głoszące, że „likwidacja polskiej warstwy kierowniczej musi być zakończona do 1 listopada”. Wtedy bowiem, według pierwotnego planu, władzę przejąć miała administracja cywilna (s. 103).

tyczne w sprawie wysiedlania ludności polskiej z terenów, które przed I wojną światową należały do Niemiec. Chodziło tu głównie o Polaków, którzy na te tereny przybyli po 1918 r. Niezależnie od tego liczba wysiedlonych miała dwukrotnie przekraczać liczbę nowo osadzonych na tych terenach Niemców. Większych przesunięć ludnościowych nie można było dokonywać w czasie trwania działań wojennych. Okres ten miał być wykorzystany dla przygotowania spisów osób przewidzianych do wysiedlenia. Akcja ta winna być — jak głosiły jeszcze wtedy instrukcje — przeprowadzona w taki sposób, aby nie dać zagranicy pretekstu do uprawiania wrogiej propagandy przeciw III Rzeszy⁵⁶.

W tym czasie powstawały też wstępne plany „rozwiązania kwestii żydowskiej”. Świadczy o tym dalekopis Heydricha skierowany do dowódców *Ein-satzgruppen Sipo* i *SD* w dniu 21 IX 1939 r. Zawierał on instrukcje w sprawie organizacji gett dla ludności żydowskiej. Instrukcje te zakładały maksymalną koncentrację ludności żydowskiej w stosunkowo niewielu miejscowościach. Z terenów, które miały być włączone do Rzeszy, Żydzi mieli być — o ile możliwości — wysiedleni lub przynajmniej znajdować się tam powinny tylko nieliczne punkty koncentracji ludności żydowskiej. Getta miały być tworzone w miastach posiadających węzły kolejowe lub przynajmniej leżących przy linii kolejowej. Temu dążeniu do maksymalnego stłoczenia ludności żydowskiej przyświecał jeden cel — „ostateczne rozwiązanie” kwestii żydowskiej. Ten „cel ostateczny” (*Endziel*) należał do ścisłych tajemnic. Na czym on miał polegać, nie powiedziano w instrukcjach, ale można się tego było domyślać z treści instrukcji i z wypowiedzi hitlerowców na temat tej kwestii⁵⁷.

Wracając do ogólnych wytycznych terrorystycznej działalności okupanta należy odnotować jeszcze jeden fakt: podczas odprawy kierowników wydziałów Ministerstwa Propagandy Rzeszy w dniu 30 X 1939 r. ustalono, że opór społeczeństwa w podbitym kraju należy łamać poprzez bezwzględne użycie siły⁵⁸.

Jak przebiegała w praktyce akcja eksterminacji i terroru, niech świadczy wypowiedź samego Heydricha z 8 września, a więc na samym jej początku:

„Codziennie dokonuje się już 200 egzekucji. Sądy wojenne pracują zbyt powoli. Ludzi należy rozstrzeliwać lub wieszać natychmiast, bez dochodzeń”⁵⁹.

Nic też dziwnego, że wynikiem tej akcji było na jesieni 1939 r. ok. 30 000 ofiar na Pomorzu, 10 000 w Poznańskim i 2000 na Śląsku. Z tego przeważająca część zbrodni dokonana została w miesiącu październiku i listopadzie. W 1939 r. dokonano na terenie województw: kieleckiego, krakowskiego, lu-

⁵⁶ F. Halder, o. c., ss. 81—82.

⁵⁷ Dalekopis Heydricha z 21 IX 1939 r. publikuje K. M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne... Generalna Gubernia*, ss. 532—536.

⁵⁸ S. Nawrocki, o. c., ss. 113—141.

⁵⁹ Cyt. za K. Radziwończyk, s. 98.

belskiego, łódzkiego, rzeszowskiego i warszawskiego 155 egzekucji masowych, w których zginęło ok. 2406 osób, ale w tym czasie jeszcze eksterminacyjna działalność okupanta na terenie Polski centralnej nie przybrała takich rozmiarów, jak na obszarach zachodnich i północnych. Jednak już w listopadzie 1939 r. przeszła przez ziemie środkowej Polski wielka fala aresztowań⁶⁰.

Jak wynika z omówionych wytycznych, w odniesieniu do akcji terroru i eksterminacji fizycznej ludności musiał istnieć wyraźny rozkaz Hitlera, w oparciu o który działał Himmler i Heydrich oraz podległe im formacje. Na taki rozkaz powoływali się oni zresztą w sposób niedwuznaczny prowadząc akcję eksterminacji w Polsce na jesieni i w zimie 1939/40 r., choć fakt ten ukrywano publicznie⁶¹.

W okresie wrzesień — październik 1939 r. ustalone zostały w ogólnym zarysie główne cele polityki hitlerowskiej w Polsce. Na przestrzeni następnego roku konkretyzowano je i rozwijano. W okresie 1939—1940 r. wchodziły one także w fazę praktycznej realizacji. W następnych latach pewnej ewolucji podlegała tylko polityka hitlerowska wobec Generalnej Guberni. Natomiast wytyczne polityki w stosunku do tzw. ziem wcielonych, tzn. zadanie totalnej ich germanizacji pozostało niezmienione. Specyfikacji uległy jedynie metody realizacji tego celu w zależności od poszczególnych obszarów ziem polskich i terminy wykonania poszczególnych zamierzeń, np. wysiedleńczych.

Decyzje podjęte w sprawie polskiej w okresie wrzesień — październik 1939 r. stanowiły pierwszą próbę wcielenia w życie hitlerowskich zamierzeń wobec Europy wschodniej i jaskrawy wyraz ludobójczej doktryny narodowego socjalizmu. To, że chodziło tu o zapoczątkowanie realizacji dalekosiężnych planów III Rzeszy, świadczy nie tylko późniejszy rozwój wypadków, lecz także fakt, że decyzje te zapadły na najwyższym szczeblu określającym w sposób najbardziej miarodajny, cele polityki III Rzeszy.

⁶⁰ *Ibidem*, ss. 103, 104—105. K. M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne... Generalna Gubernia*, ss. 459—460.

⁶¹ H. Krausnick, *Hitler und die Morde in Polen. Ein Beitrag zum Konflikt zwischen Heer und SS um die Verwaltung der besetzten Gebiete*. „Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte”. 11. Jahrgang 1963, 2 Heft/April, s. 196—209.